

Csipkerózsika

Nos, itt állunk — mert egyebet mit tehetnénk! — az Idő markában válogatlanul, esztétikai nézetekre való tekintet nélkül. Láttunkon Dante is elcsodálkozna; semmi körkörös beosztás a lelkesek vagy közönyösek, a mértéktelenek vagy haragosok, eretnekek avagy a szerelem bűnösei számára. Közös bugyorban az egész társaság! A dolognak illetően alakulását már a „nagy szétválások” idején látni lehetett. Már a magánüdvösség fanatikusainak feltűntek, ócska dogmák elhajtásának konfliktusos napjaiban, mikor olyan sokan estek át a ló másik oldalára. Olyanformán is, hogy egy félig-meddig kierősza-kolt „nemzedéki” vitában az irodalom társadalmi szerepe krétázatot meg neoavantgárd kérdőjelekkel. A tisztulás korszakának kezdetén — a hatvanas években — sok jóra mutató és szomorú látványnak lehettünk tanúi. A dogma kötelékeit szagatók mellett törvényszerűleg tűntek föl azok is, akik régi fegyvereiket elhajtva újat nem vettek föl, hanem gyorsan átkeresztelkedve, a „társadalmi tehertől megszabadított irodalom” ministránsaiként kezdtek vezekelni valódi vagy vélt bűneiket. S ha eladdig a szonettet is csak a politika — sőt a politikai taktika — hónaljából ítélték meg, ocsúdásukban egy állítólagosan tiszta esztétika szférájába emelkedve oly ricsajos tohuwabohut csaptak jelentéktelen, kérészéletű szövegek körül, hogy az olvasó azt gondolhatta: itt van már a Kánaán; beteljesült Minden, fecsegni lehet a Semmiről.

Miközben az élet kímélet nélkül állított valamennyiünket a választás parancsa elé. Párizst játsszunk-e „Mucsán”, vagy szembenézzünk-e itt és most a saját életünkkel? *Itt és mást*, követelte szenvedéllyel a gyémánteszű Bretter György, s akinek az ő gondolati mélysége nem volt túlságosan magas, megért-hette, hogy nem az „itt és most” követelménye ellen, hanem annak korszerűbb felfogása mellett szól. Bretter György igazi marxista volt, szívében, elméjében a valóságnak kijáró tisztelet egyetlen lehetséges formájával: hogy azt meg is kell változtatni. De annál nagyobb gondolkodó volt, semhogy nem lehetett volna félre is érteni; némely tanítványa épp ezért — rácsodálkozván az ő gazdagságára — csak logikai építkezést tanult tőle, az ő — már-már profetikusan szenvedélyes — társadalmi-nemzetiségi elkötelezettsége nélkül.

Mert erről van szó végeredményben, ha — akár hazai magyar színjátszásunk kapcsán is — megpróbáljuk számba venni magunk; élet és irodalom páros viszonylatában az *életünkről* mindenekelőtt. Nem az egyszemélyesről, a bórét, nyugalomát, becsvágyát, magánüdvösségét, „outsiderségét” féltő individualizmusról, hanem a személyes értelmét hordozó közösségi létről, amely csak zszurnalisztikánk tükrében tűnik föl holmi elvont kollektivitásnak. (Mi,

napjaink bátor emberei, a munka szerelmesei; mi, napjaink öntudatos fiataljai; mi, atyák, anyák, honpolgárok, adófizetők stb.). Ez a közösségi lét; konkrét, körülhatárolható *etnikum* is, ha már így akarta Jahve, amidőn Babelben oly kegyetlenül megtréfálta Noé ivadékait. A tréfából bizony nem lehet kimászni, még ha oly csábos is a táncra kérés, miszerint épp mi lennénk hivatottak elkezdni a Babel előtti aranykor visszahozatalát. A nemzetek létét, másodvirágzását meghatározó objektív tényezők azt mutatják, hogy ez az aranykor éppoly messze moco-rog az idő méhében, amely távoli valamikori létének legendája is. A bennünket körültapogató, alakító szándékú pillantások némi rosszállással veszik ezt tudomásul, a roppant távolság lerövidítésének nyílt óhajával. Annál szigorúbb lesz a magunk mindennapi revíziója. Földi utazásunkat úgy kell rendeznünk, hogy azt az egyetemes humán javára is — lehetőleg a magunk bőrében tegyük meg, emléket állítván a sajátosság méltóságának, miként azt Gáll Ernő oly tartalmasan kifejtette egy tanulmányában.

Nos, itt állunk — mert egyebet mit tehetnénk! — az Idő markában váltogatlanul, esztétikai nézetekre való tekintet nélkül, de sajátosságunk méltóságának szigorú tekintete előtt.

Megszámláltatunk.

És híjával találtatunk.

Újra kiderül, hogy a hely, idő és körülmény nem csupán az igazság fogalmának meghatározója; kivételezettsége nincs az irodalomnak — a drámai műfajnak sem. A hely, idő és körülménye szerint ítélve jogos a kérdés; nemzetiségi létünk ábrázolása dolgában hol az új Szakállas Ábel, az új Kacsó Sándor-i hangvétel, az új Sors és jelkép? Hol van a két világháború közöttiek legjobbjainak virrasztása? Hol vagytok, ti régi játszótársak? Igen, a régiek. Részint sírba döltek, részint változatlan konoksággal virrasztanak — ha másként nem: az új cselekvésre ösztönző emlékezéseikkel. Különös öncsalás folytán hajlamosak vagyunk a közelmúltunkat, mint ócska színpalat, a régmúlt horizontjára tolni. A kegyelet még arra késztet, hogy megforduljunk időnként egy nemzedék emlékezéseinek akváriuma előtt. Ősz atyák költőcske gyermekeiket is kézen fogják, elmagyarázzván nekik az emlékezés üvegfa mögött nyüzsgő árnyak értelmét. Mit művelnek, édesapám? — kérdi a jelen költőcske gyermeke. Irodalmon kívüli feladatok súlya alatt roskadoznak, magyarázza az atya, ki maga is az írás elhivatottja, és napjaink oly különös ellentmondásának hálójában virgódik, de leginkább csücsül: miután a napnak huszonnégy órája elborította őt irodalmon kívüli kérdésekkel, a lehetetlenség időszeléből kivágja magának azt az egy órát, a huszonötödiket, hogy megírja halhatatlannak álmodott művét, amelyre tán Párizs, London és Chicago fölfigyel. A műben elmerülő olvasó — ki az írástudóval együtt élte át a huszonnégy órát, mi több: ugyanazt a békát nyelte le vele, a fejét kapkodja e tudathasadásos jelenség láttán. Hogyan lehetséges a huszonötödik órában másról beszélni, írni, mint a megelőző huszonnégyben? Hát úgy, szól közbe valamely esztétafilozófus, hogy más az élet, más az irodalom. Vagy legalábbis: más a vezércikkbe, és más a versbe kínálkozó élet. Egyik a sajátosság méltóságának szolgálólánya, másik az önmegvalósítás, az egyetemesség számára lepárolt nyelvi ízek, szagok, érzelmek, s netán csillagűrben vagy mélytengeri ázalékállatkák között matató gondolatok sejtelmes üzenete.

Üzenet. Honnan jön ez az üzenet? — kérdezem nemrég Bajor Andort,

egy tér és idő koordinátarendszerén kívül eső vers morzejeleit böngészve magamban. Például egy hajóról leadott üzenetnek — akár rejtjelesen is — nem kell a kötelező koordináták adatait is tartalmaznia? Hogy tudni lehessen: hol van az a hajó? Nem föltétlenül fontos tudni, hol van az a hajó, mondta megértéssel Bajor. Az üzenetet zeneként hallgatom. Ebben igaza lehet. Föltéve, hogy nem sülyed a hajó, amikor is zenével nem segíthet magán.

A közlés elmosódó hátterének kérdésében azért mégsem tehetjük oly könnyen túl magunk. Hely, idő és körülmény marka nyomának valamiképpen az írásművön is ott kell kéklenie, nem csupán a költő nyakán. Különböztetve az olvasót. A konkrét nemzetiségi háttéréből kivágott kép példának okáért azokra a világháborús emlékképekre emlékeztet, amelyeken a ragasztott fej alatt az ideális huszár törzse és lova hazudja a tökéleteset és az egyetemeset.

Gyermekkoromból egy ilyen látszat emléke szökken most a hamis huszár mellé. Egy cigányház kivilágított ablakának fénynégyzetében kártya fölé hajló fejeket figyeltem, makkot, filkót rendezgető, bogos, öreg ujjakat, győztes mosolyt, csalódást, bizakodást, évődéstől vegyesen villantó fényes arcokat, s az asztal közepén egy pálinkásüveget a körötte szorgalmasan forgoló poharakkal. A kártyaparti gyolcsfehér háttere nem csupán békés, de éppenséggel mennyei hangulatot keltett; fodros felhőn tollászkodó lelkek derűjét a feltámadás vasárnap reggelén. Pedig éjszaka volt, s a félelem már épp kergetett is haza engem a kicsi ablak alól, amikor szemem előtt az idillikus kép hirtelen összeomlott, a kártyalapok százfelé repültek, s a sarkából valósággal kiszakított ajtón jajistenemezve, segítségért kiáltozva omlottak ki a cigányok, a küszöb elé állított vizeskádba potyogva rendre. Mögöttük a falu tréfamestere kacagott, és azt kiabálta: „Vissza, hős virrasztók! A primás nem bánt már senkit sem!”

Lobogó kíváncsisággal magam is besomfordáltam a házba.

Egy halott feküdt az ágyon. A falu primása.

Szemfödőjét a tréfamester a lábához kötött cérnaszállal rángatta le kártyakeverés közben. Nyilván a virrasztók megijesztése végett, de az is lehet, hogy — megsokallván a helyzethez nem illő vidámságot — látszat és valóság kiáltó ellentétének akart véget vetni.

Hogy az a bánat üljön az ablakban is, amely a szívben húzódik meg.

Hasznos volt, ha egyáltalában akadt köztünk ilyen tréfamester.

Hogy ne mutasson mást az ablak, mint a koporsós háttér. A való.

De a már említett példáknál maradva: sem egy Tamási, sem Kacsó Sándor vagy Méliusz esetében ily közbelépésre nem volt szükség.

Hisz — a mesterségesen fölcsipkézett látszatokat szétszaggatva — maguk voltak a kornak tréfamesterei. Amíg lehetett. Mert amikor eljött a történelem visszamenőleges átértékelésének ideje: nemhogy a szemünk előtt szaporodó tények, de még a múltbeliek is irodalmi anatómia alá estek. Tamásinak a szülőföldről szóló legszebb írása mai napig kiadatlan, azaz: újrakiadatlan. Az Ábel legelső szájmozdulatán ott a gondos korrekció nyoma. A történelmi idillizmusé. Amely rezesbandával vonult be a negyvenes évekkel az irodalmunkba is. Az igazság pedig úgy kívánja, hogy megmondjuk: a hatvanas évek elhozták az irodalmi idillizmus alkonyát is. A valóság — ha nem is döngő léptekkel — besompolygott már a tétován drámaivá lett művekbe. Költő, novellista, színpadi szerző jó ideje érzékenyebbnek mutatkozik az élet

nagy konfliktusainak vallatókamrájában. Eltűntek az udvari énekesek. Nem árnyalom a megállapítást, hogy „nagyrészt”, „jórészt” stb. Igazi tehetség nem maradt a fehér szoknyás ministránsok között. A dilettáns pedig s a konjunk-turalovag: elhanyagolható tényező. Elmondhatjuk tehát bizvást, hogy mindaz, ami új és gyökeres szemléletbeli változást jelent az irodalmunkban: a való-sággal való szembenézés konok igényét — mert sokszor csak az igényét — mutatja.

A szemüket életre nyitó új mondandók sokaságában egyetlen Csipkerózsika alussza még álmát: a sajátosság méltósága. Vagyis mindaz, ami e nemze-tiségi létünkre alkalmazott kategóriának alkotóeleme. Példát hozzá? Hát a levegő, amelyből csak egyet is szippantva, tudni lehetett: Tompa László erdélyi költő, nem görögországi. Ábel kalandsorozatának színhelyéről sem kellett megkérdezni: vajon Spanyolországból való-e, vagy éppenséggel a mi sorsunk sírása és kacagása. A *Sors és jelkép* humánusot hajszólo, meggyötört íróhő-séről ki kérdezné meg, hogy vajon a világnak mely táján keresi egy kollektivitás emberi igazságát? Igen, tudjuk: mindez történelem. És múlt. Miért va-gyunk mégis a magunk számára ismerősebbek e művek tükrében? Mitől a különös érzés az olvasóban, hogy a tegnapi *híradás* a mai, s a *friss termés az ódon*? Vagy legalábbis nem e helyről és napjainkból való. Az Ábel homlokára nem lehet odairni például, hogy Lazarillo Tormes. Akkor sem, ha a székely pikárót Pedrónak keresztelné el a fordító. A *Sors és jelkép* nem általában az Ember sorsa és nem akármifajta jelképe; a mi sorsunk az, és a mi nemze-tiségi humánusunk jelképe.

De számoljuk össze mindazt a terméket, aminek szerzője akárki lehetne az épp divatos európai névsor alapján. Egy regény kéziratát olvastam nem-regen. Szerzőnk elhatározta, hogy ő lesz honi magyar irodalmunkban az új James Joyce. (Egyebek között kéziratában kísérteties hasonlósággal bukkan föl az Ulysses híres árnyékszékfejezetének már-már plágiumszerű reminisz-cenciája.) Avantgárdnak szánt vállalkozásában egyetlen dolgot nem figyelt meg az eszményként választott regényben: hogy a benne hömpölygő „tudat-folyamnak” konkrét társadalmi-nemzeti háttere is van: Dublin, a szülőváros. Az *Ulysses*ben a temetőpatkányok is dubliniek. Ennek persze nincs esztétikai jelentősége, csupán annak elgondolására késztet, hogy aki nem vállalja a maga Dublinját, abból nehezen lesz Joyce, bárhogyan drukkol neki a világirodalmias becsvágy. A provinciát vállalni kell, annál is inkább, mivel éppenséggel mi vagyunk ez a provincia. S már régen nem abban az értelemben, hogy „az or-szágnak a fővárostól távol eső része”. A mi provinciafogalmunk éppúgy be-helyettesíthető Európa fogalmával, amiként a híres Európának nem egy pont-járól vethető „vigyázó szem” a mi irányunkba. A közöny persze, ami ellen nemegyszer panaszt emelünk, annál nagvobb, minél nagvobb buzgalommal ha-nyagoljuk el sajátosságunk méltóságának jegyeit, drámáit, egész hanyatta-tottságát.

E kérdés azonban más lapra tartozik.

Maradjunk a mi Csipkerózsikánknál. Minden költögető szavunk ellenére: új Orpheuszaira vár.

*

Több mint hét évvel fenti tűnődő jegyzetem megjelenése után, annak foly-tatását is így kezdeném:

Nos, itt állunk — mert egyebet mit tehetnénk! — az Idő markában változatlanul, esztétikai nézetekre való tekintet nélkül. Láttunkon Dante még jobban elcsodálkozni; semmi körkörös beosztás a lelkesek vagy közönyösek, a mértéktelenek vagy haragosok, eretnekek, avagy a szerelem bűnösei számára. Közös bugyorban az egész társaság!

Itt állunk — és úgyabbul, mint hét esztendővel ezelőtt.

Nap mint nap megszámláltatunk s élet és irodalom páros viszonylatában még inkább az élet felől. Abból az irányból, ahová az esztétikai csatazaj nemigen jut el, és ahol felelős tanúskodást várnak tőlünk sajátosságunk méltóságának mindenkori állapotáról és hanyattatásairól.

De miféle madár ez? — kérdezték némelyek, amikor jegyzetem heves vitát kavart, rengeteg félreértéssel is, mert volt akinek meg kellett volna magyarázni, hogy Csipkerózsika még alvó, megírásra váró nemzetiségi témáink, kérdéseink, vajúdásaink metaforája. Vagyis, amiként Szócs István írta volt észrevételem félremagyarázóinak: nem árvalányhaját, a huszársujtást, a székelly fonókat, hinnie-binnyét, fehérlófiaáldozást kértem számon önmagunktól, hanem a hitelesebb, drámaibb tanúskodást a nemzetiségi lét tegnapi és mai dolgaiban. Am beszéljünk sajátosságról, de miért mondjuk rá, hogy méltóságos? — kérdezték mások, akik nem szálltak írásos vitába, hanem csak csodálkoztak a váratlan támadt csatározáson, s a népben-nemzetben gondolkodó írók meszes gödrét áhító galeri üvöltésein. Talán joggal kérdezték, mert azt sem magyaráztam meg, hogy nem a főnemesi származással járó címre, még kevésbé a hajdan vele járó V—III. fizetési osztályra gondoltam, hanem a kötelező tiszteletre, amely etnikai sajátosságainkat — nyelvünket, nemzeti kultúránkat, történelmi hagyományainkat stb. — mindenkor és minden körülmények között megilleti. Nem kalapemelésre, hanem jogokra gondoltam, s arra a politikai-társadalmi gyakorlatra, amely a létünket — annak minden pillanatát — meghatározza. Ez persze nem irodalmi kérdés, ha csupán az esztétika hadállásai felől nézzük, de menten azzá válik, mihelyt elismerjük, akármifajta korrekcióval is, hogy az ember: társadalmi viszonyainak összege. Nem lehet nemzetiségként egy adott társadalomban benne élni, annak irodalmi „égi mását” pedig a lenti világtól a végtelenségbe távolítani. Biztonságos magasba, ahol már semmilyen számonkérés nincsen.

Ha pedig erről van szó: teljességgel bolondistóki az esztétizáló tüszszentés, miszerint a sajátosság méltósága, mai állapotának számbavétele helyett okosabb és szükségesebb a minőség méltóságát védelmezni. Ez ugyanis más kérdés, attól függetlenül is, hogy említett sajátosságaink nem zárják ki a minőség fogalmát. Bárkinek jogában áll azt vallani, hogy itteni és mai nemzeti sajátosságaink sorsa nem érdekli, de még azt is, hogy nemzetisége: pákász, paducász, ám akkor közbeszólásai a pákászok és paducászok értekezletére tartoznak.

Csipkerózsika-jegyzetem megjelenése után, miután egyeseknek volt annyi eszük, hogy ne értsék, miről van szó, és ezzel olvasóimat is megzavarhatták volna: gondolatsoromat ki kellett egészítenem azzal, hogy romániai magyar irodalmunkban nem azt becsülöm le, ami van, hanem azt hiányolom, ami még nincs, vagy csak halovány a jelenléte. S mivel a mindannyiunk önvizsgálatához készített inget jobb üggyhöz méltó fürgeséggel a magát kontinentális avantgárdnak képzelő becsvágy öltötte magára, azt is le kellett újra szögezmem, hogy: semmi bajom semmiféle avantgárdal, ha nem tagadja az ember és em-

ber közötti kommunikáció szükségességét és lehetőségét; ha — külföldi példák szerint — az értelmetlenség orgiájával, félálomban motyorgott félszavaival, az értelem majomszintjén összehordott makogással, biciklironcs-kiállítással olvasóját-nézőjét nem tekinti elmebajosnak, Petőfit, Adyt, József Attilát nem nyilvánítja a magyar költészet „megrontójának”, sőt nemzeti szerencsétlenségének — tessék csak utánaolvasni! —; ha nem tartja irracionálisnak ragaszkodásomat saját nemzetiségemhez, anyanyelvemhez, történelmi-művelődési hagyományaimhoz, ostobaságnak nyilvánítván a sajátosság méltóságának legcsekélyebb rezdületét is, mivel, úgymond: az egész világ egy nagy falu, és teljességgel mindegy, hogy a Maros mentén maradok-e, vagy kocsmát bérelek Chicagóban.

Ebben a meggyőződésemben pedig olyan szellemiség erősít meg engem, mint Thomas Mann például, akit a legradikálisabb avantgárd sem nyilváníthat német nyelvű Rákosi Viktornak. 1924-ben a Pesti Hírlap szerkesztőjének adott válaszában többek között ezt mondta: „...nemzeten kívül nincs művészet... Saját arc nélkül ideális arc sincs; a magunk arculata nélkül csak ki-fejeztelen, üres arc lehetséges.”

Azt is tudom persze, hogy a magunk arculatának irodalmi vetületét mily vegyes érzelmű és szándékú figyelem kíséri. Ismerem járható és járhatatlan útjaink Szköllait és Kharübdiszzeit. Am ebből nem következik, hogy eddig még megíratlan sorskérdéseink nem léteznek. Az egyetemesség megnyugtató tudatában provinciánk mindennapi számonkéréseit lebecsülhetjük, de csakis az öncsalás klasszikus példája szerint.

Rien — írta naplójában szegény XVI. Lajos, és épp amikor már nagyon szorult helyzetben volt. A többit tudjuk.

A Csipkerózsika álmai körül lezajlott vitából hadd iktassak ide — barátaim engedelmeivel — néhány részletet azokból a megszólalásokból, amelyek azóta is időszerű gondokhoz méltó hangnemben kerültek nyilvánosságra a marosvásárhelyi Igaz Szó hasábjain. Ezek, tünődésemmel vitázva, avagy egyet-értőleg, a fölvetett kérdéseket árnyaltabb fogalmazásban vették szemügyre. Ezért mindannyiuknak köszönettel tartozom.

Szász János:

„Századunk társadalmi jelenségei között különös tünet a nemzeti lét, mint a társadalmi lét alapvető mozzanatának szerveződése. Ma már világosan fölismerhető, hogy ez természetes következménye annak a világméretű harcnak, amelynek célja a planetáris nemzeti egyenjogúság megteremtése, a nagyhatalmi kiváltságok és előjogok, a nagyhatalmi érdekverseny kiiktatása az emberiség történelmi gyakorlatából. Az is egyértelműen világos, hogy a világban tapasztalható növekvő egyenlőtlenségek folyamatának megzabolázásától és visszafordításától valójában az emberiség fennmaradása függ. Mondjam-e még, hogy ebben a jeles összefüggésben a nemzeti érdek egybeesik az egyetemes emberi érdekekkel? Minket most nem az érdekel, hogy napjaink politikai valóságában, vagyis jelenkori történelmünkben korántsem csak a szükségesség fölismeréséből következő törekvések érvényesülnek. Am ugyancsak figyelemre méltó a nemzeti lét igényének az egyén tudatvilágában megnyilvánuló minden

jelensége, mert nyilvánvaló, hogy adottságaink körülményei között a nemzeti önazonosság igénye az elidegenedéstől fenyegetett emberi önazonosság igényével egyenlő. Gáll Ernő pontos kategóriájában, a »sajátosság méltóságában« az ember egyetemes méltósága áttűnő létmeghatározóként, a dolgok értelménél fogva, oszthatatlanul benne van. Már csak azért is fontos ezt hangsúlyozni, mert tudva tudjuk és világszerte tapasztaljuk, hogy a sajátosság méltóságának igénye egyfelől agresszív nacionalizmussá, másfelől pszilicsári provincializmussá is manipulálható. Am a dolgok manipulálhatósága nem tántoríthatja el az értelmet a dolgok lényegének fölismerésétől.

Kétségtelen tény ugyanis, hogy az ember sajátos és egyetemes méltósága a fasiszta barbárság gépezetének felszámolása után is újabb és újabb támadásoknak van kitéve. Ha a fasiszmus részint népirtással, részint az egyén példánnyá süllyesztésével támadt e méltóságra, békésebb és kesztyűsebb társadalmi objektivációk a fogyasztói eljellegtelenedés és a társadalmi egydimenzionalitás kényszerűségeivel kezdik a méltóságot, szükségtelennek és fölöslegesnek ítélve minden nemzeti jelleget... Csoda-e, ha e fönnálló végtelen ellentétek szorításában az emberi tudat tiltakozik az ellen, hogy akár fogyasztó, akár éhező példánnyá süllyesszék? Vagyis fölismeri, esetleg csak megsejti, hogy hovatartozásának közösségi tényezői (etnikai, nyelvi, kulturális hagyományokban és jelenvalóságokban megnyilatkozó sajátosságai) oly összemberi tényezőknek hordozói, amelyek alapján jogot formálhat azok szabad érvényesítésére. Mindezzel nem elválasztani kívánja magát a többiektől, hanem éppen fordítva, a másokkal, a mindenkivel való egyenlőségét gyakorolhatja. Az emberi méltóság alapja nem egyéb, mint minden emberi közösség és benne, és általa minden emberi egyed egyenlősége. Sajátosságaink által nem többek vagyunk másoknál, hanem egyáltalán vagyunk.”

Szőcs István:

„Valójában azt lehet irodalmunk számlájára felróni, hogy a nemzetiségi sajátosságok kérdését több vonatkozásban *elhanyagolta a jelenben is*, és elhanyagolta az ilyen vonatkozású irodalomtörténeti örökség feldolgozását is. (. . .)

Legfontosabb, legelső »sajátosságunk« a nyelv. A mi magyar anyanyelvünk. (. . .)

A mi ragaszkodásunknak anyanyelvünkhöz ma már nyilvánvalóan nincs semmilyen nacionalista színezete. Mi nem azért beszélünk magyarul, nem azért írunk és olvasunk magyarul, hogy ezzel tüntessünk; hogy ezzel hangsúlyozzuk azt, hogy *mi nem más nyelven beszélünk*, hogy mi nem akarunk kimondani és megérteni másfajta szót. (. . .)

Nem a körülményekből fakadó tehetetlenség folytán, és nem is mások iránti ellenérzésből szeretjük a nyelvünket, hanem önmagáért, emberségből; mert e nyelvet örököltük; mert a történelem ránk bízta! Tehát legfontosabb sajátosságunkhoz, a *nyelvünkhöz való ragaszkodásnak semmiféle »elzárkózó«, izolacionista, betokosodó, görcsös vagy gógös színezetet tulajdonítani nem lehet.* (. . .)

Am nézzünk szembe ezzel a kérdéssel: van-e annak valami haszna, hogy szeretjük és használjuk a saját anyanyelvünket *is*? Nem sokkal inkább elősegítenénk az emberiség haladását, ha elfelednénk a mi privát kis anyanyelvünket? Nagy és nehéz kérdés, sokakat meggyötört már. Hadd jegyezzem csak ide azt, amit Kosztolányi írt erről, aki tudvalevőleg nemcsak a magyarnak, de minden más nyelvnek is szerelmes udvarlója volt. Antoine Meillet francia

nyelvésznek, aki a magyar nyelvet »feleslegesnek« deklarálta, nyílt levélben, többek közt, ezeket válaszolja: »Most már végképp látom magam előtt azt az igazán megindító jelenetet, amikor a világ összes kis népei, melyeket anynyit vertek agyba-főbe a sorscsapások és a nagyobb népek, ezeknek valamenynyit tagja, aki annyit szenvedett a többiek mellőzésétől és döllyfétől, aláír egyegy vérszerződést, melynek értelmében mindnyájan egyetlen nyelvet választanak... Előzőleg éppen csak azt a jelentéktelen kérdést kellene elintézni az illetékeseknek, hogy melyik legyen ez a világnyelv. Minthogy ez a megújhódás és az ésszerűség alapján történik, először is az az ötlet kínálkozik, hogy az Európában lélekszám szerint is legnagyobb nyelv legyen ez, vagyis a német... egy franciára több mint két német esik. Nem kétkedem, igen tisztelt tanár úr, hogy Ön, mint jó európai, az európai nyelvegység megteremtése érdekében, már csak a józan ész nevében is, szíves-örömet beleegyeznek ebbe, lemondana anyanyelvéről, s ezen a csodálatos és ujjongó reggelen már németül adna elő, és abban se merek kételkedni, hogy honfitársai, a többi franciák, ismert udvariasságukkal és előzékenységükkel semmiféle gátat se vetnének a német szó ez egységesítő diadala elé, s mindjárt reggelizés közben Goethe nyelvén udvarolnának barátnőiknek, de hirtelen az a baljós sejtelen ébred bennem, hogy az angolok aligha mennének bele ebbe a nemes játékba... Így miután a szegény kis népecskék megegyeznének, a nagy népek nem tudnának egymással megegyezni. (...)

Valóban, akárhányszor tanúi voltunk a történelemben, hogy a kis népek nyelvei ellen felhozott »összemberi« érdekek hangoztatása csakis nagyhatalmi, birodalmi szándékokat hordozott. (...)

A többnyelvűség sem a műveltség, sem a szellemi képességek fejlődése szempontjából nem hátrányos, hanem közismerten előnyös állapot. (...)

Am vissza kell térnünk az anyanyelv kérdéséhez. A nyelvi egyéniség nem merül ki abban, hogy ahol más nép fiai egy Á hangot ejtenek, ott mi B-t mondunk. Nem az a lényeges, hanem ugyanazt a fogalmat mindég egy másik hangcsoporttal jelöljük: ahelyett, hogy *apa*, annyit mondunk, hogy *viz*. Ennyiből tényleg nincs értelme a nyelvi különállásnak. Azonban minden nyelv egy sajátos szemlélet és egy külön műveltséget őriz. Ha ez nincs jelen a nyelv mögöttes rétegeiben, valóban nincs értelme a különködésnek. Az anyanyelvhez való ragaszkodás, de ugyanakkor az anyanyelvhez fűződő műveltség tartalmának és szellemének elutasítása — értelmetlenség. Ha anyanyelvünkön »csak világirodalmat« akarunk írni, amelyik mondjuk csak Rilkében meg Ezra Poundban meg Marivaux-ban gondolkodik, ha irodalmunk hagyományából kitagadjuk mindazt, ami Bornemisztától Mikszáthig és Adyig »sajátos« öröksége lett, akkor semmi értelme magyarul írni. Akkor az ilyen embernek jobb angolul, franciául, tamilul vagy arabul megszólalnia. Vagy legalábbis eszperantóul. De ha csak azért képes használni valaki íróként a magyar nyelvet, mert más nyelvet lusta volt megtanulni, vagy más nyelvű irodalomban nem tudván érvényesülni — az nem vall tág látóhatárra.”

Rácz Győző:

„Úgy érzem, hogy a probléma — elvont tartalma szerint, nem úgy, ahogyan szövegek parodisztikus, blaszfemizáló értelmezése a lényegét eltorzította — elválaszthatatlan mai és jövőbeni sorsunktól. És ebben az összefüggésben bármilyen túlzóan is hangzik, nemcsak a mi sorsunkra gondolok, hanem az emberiség sorsára is, amely minden történelmi tanulság szerint csak úgy ma-

radhat fenn, ha a sajátosság méltóságát — amely, mert az internacionalizmus-sal nincs ellentétben, nem sért más méltóságokat — a történelmi létben épp-úgy, mint a kultúrában faktumként és belátható időn belül megszüntethetetlen realitásként tudomásul veszi. (...)

... Miközben az elszabadított vita kapcsán létrejött galerik újra tapsikoltak az örömtől (»Végre egy szenzációs hajbakapás, mert mucsai provincializmusunk az európaiság vette védelmébe«), létünk és sorsunk egyik döntő problémája, a sajátosság méltósága is célba vététt és kompromittáltatott. Fantasztikus veszteség! A sajátosság méltóságának figyelmen kívül hagyásával soha nem vált egy nemzeti irodalom világirodalmi jelentőségüvé és egy nemzet vagy nemzetiség sorsa sem biztonságossá. Bizonyítékul, újabb hosszú világirodalom-történeti névsor helyett... egyetlen, a vita szempontjából döntő jelentőségű művészetfilozófiai implikációkat is tartalmazó marxi gondolatra hívom fel a figyelmet: »Az ember egyéni és nembeli élete nem *különbözőek*, bármennyire úgy van is — és ez szükségszerű —, hogy az egyéni élet létezési módja a nembeli életnek egy inkább *különös* vagy inkább *általános* módja, vagy minél inkább úgy van, hogy a nembeli élet egy inkább *különös* vagy *általános* egyéni élet.

Nembeli tudatként igazolja az ember az ő reális *társadalmi életét* és csak valóságos létezését ismétli meg a gondolkodásban, mint ahogy megfordítva a nembeli lét a nembeli tudatban van igazolva és általánosságban mint gondolkodó lény van magáért-valóan.« (K. Marx: Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből. Bp., 1970. 71.)”

Farkas Árpád:

„Ismét terjeng hát többre s jobbra hivatott *gondolkodó* fejünk felett a fogatlan felleg, melyet mindközönségesen újrakerődött népi-urbánus vitának nevezünk. Nem látogat meg bennünket túl gyakran, csak úgy öt-tízévenként, amikor már kimajálisoztuk magunkat álgondokkal föllevelezett irodalmi berkeinkben, s hamar fonnyadó babérainkon; gonosz anyagkák lógatják alá lábukat róla, sztaniolba csomagolt cukorkákkal dobálnak bennünket, s mi az alant való torzsalkodásban, egymás szájából vervén ki Szót és Igét, észrevétlenül elhullajtjuk fogalmaink és szavaink értelmező szótári értelmét is, elveszítjük egy népközösségbe való gyökerezés és fellegtépő ágakkal való kapaszkodás, népben, nemzetiségben, anyanyelvben, minden éltető nedvekben való élés és gondolkodás fogalmait — mondom, hogy kik nem szeretik a képes beszédet, azoknak is igazuk legyen... E fojtogatottságban magam is felkönyöklvén, fejem felett a hirtelen idekóválydult fogatlan felleggel, nem hamis és félrevezető pörök továbbcsúszására támad kedvem, csupán *állásfoglalásra*, felerősítésére annak, amiről tér és idő koordinátáin belül van szó: »*Élet és irodalom páros viszonylatában az életünkről mindenekelelt.*« Félreérteni ezt, s lelki üdvösségünk képzelt ravatalánál csinnadrattával gyertyákat gyújtogatni — csúnya multság ez, kérem.”

Deák Tamás:

„... azok a megszorítások, melyekkel dühödtt vitacikkében mint magától értetőddökkel él (S. A.) a konkrét nemzetiségi állapotokat ábrázoló műveket követelven — önmagától is —, hiányoztak a *Csipkerózsikából* és félreérthetővé tették. Itt-ott megszaladt Sütő kitűnő tolla, nyilvánvalóan elsietett következtetéseket vonván le a helyes premisszákból. Mert vitathatatlanul igaz, hogy

»Hely, idő és körülmény marka nyomának valamiképpen az írásművön is ott kell kéklenie, nem csupán a költő nyakán.« Az *írói tapasztalatnak*, mondanám, remélve, hogy a tisztázandók kulcsszavába fogódom. Mely lehet persze akár szellemi természetű: egy intellektuális szenvedése. A dilettáns az, aki mellőzni szokta — aki képes rá! — a tapasztalatát; az író nem szokta, nem is tudja, munkájának művészi szükségszerűségétől fosztaná meg magát. Ebből az igazságból azonban korántsem következik, hogy »a konkrét nemzetiségi háttérből kivágott kép példának okáért azokra a világháborús emlékképekre emlékeztet, amelyeken ragasztott fej alatt az ideális huszár törzse és lova hazudja a tökéleteset«. Ugyan, ugyan! Sütő Andrásnak példálózam-e, hogy *az elvont térben* megvalósuló műalkotás nem holmi neoavantgárd torzszülött — hanem A vihar, a Gulliver, a Faust második része, a nemzeti irodalmak reprezentatív műveinek világa? Az ember tragédiájáé? Mely aligha gyöngébb mű a Bánk bálnál — s tán magyarságában sem alábbvaló!”

Gálfalvi Zsolt:

„Sütő András Korunk-beli esszéje irodalmunk önmagáról alkotott tudatának már jelzett, különösképpen érintett gócat érintette. Irodalmunk és a közösségi, nemzetiségi elkötelezettség problémaköréről fejtett ki néhány gondolatot, mintegy felelős együttgondolkodásra biztatva írókat és olvasókat. Írásának alapmondanivalóját, a sorait átható, irodalmunknak a nemzetiségi létből és tudatból következő hivatását jelző közösségi gondot és felelősséget a magam részéről csak helyeselni tudom. Az is igaz azonban, hogy példálózgatásai, amelyekkel gondolatmenetét egyes irodalmi jelenségekhez köti, nem mindig eléggé átgondoltak, elég körültekintően megfogalmazottak. Nem tisztázza félreérthetetlenül, hogy a közösségi elkötelezettség mindenekelőtt a művek gondolati-ságában és nemcsak tematikájában fejeződik ki; sem azt, hogy a sajátos és az egyetemes a valóságban és a művészetben egyaránt elválaszthatatlan. Ugyanakkor túlzottan summázó jellegük miatt leegyszerűsítve értelmezhetőek egyes utalásai, például az avantgárdra, az úgynevezett esszéíró nemzedékre, a műben kétségtelenül önmagát is megvalósító írói alkatra vonatkozóan.” (..)

Annak a társadalmilag-történelmileg meghatározott emberi problematikának a kifejezése, amely egy közösséget alkotó emberek életében szükségszerűen és sokféle módon jelentkezik, a legkevésbé sem gátja az írói mondandó egyetemes érvényének. Ellenkezőleg, irodalmunk éppen azzal lehet a nagyvilág számára érdekes, hogy művészileg megragadja azt a sajátos emberi tapasztalatot, amelyet az itt élő ember szerezhetett és szerezhet századunkban. Ez a tapasztalat, élményanyag természetesen rendkívül sokrétű, összetett: nem szűkíthető le az élet teljességének egyik vagy másik oldalára. Az ábrázolás gondolati-művészi erején múlik az, hogy az emberi élet sajátos viszonyainak kifejezése mennyire tárja fel a mélyebb összefüggéseket. És ezen múlik az is, hogy a sajátos emberközi viszonyok és tudattartalmak kifejezése a műben mennyire emelkedik a nembeliség szintjére.

Az ember integritásának megőrzése például korunk egyik egyetemes jelentőségű emberi problémája, számos kiemelkedő értékű mű témája a világ minden irodalmában. Ennek a problematikának a tértől és időtől, a helytől és a feltételektől függően különböző konfliktusos vetületei lehetnek. A jellem integritásához tartozik a nemzeti identitáshoz való ragaszkodás is. Íme, egy olyan konfliktushelyzet, amelyet, noha mindenütt sajátos formában jelentkezik, túlzás lenne provinciálisnak minősíteni.

Természetesen minden író azt fogalmazza művekbe, amire egyéni tapasztalatai, alkata, érzékenységének irányulása révén fogékony. *Egy nemzeti vagy nemzetiségi irodalom egészétől azonban joggal várhatjuk el, hogy műveinek összességével közösségének és korának alapvető emberi tartalmait szólaltassa meg. Ez az igény nem szűkíti, ellenkezőleg, tágítani kívánja az irodalom színképét.*"

Láng Gusztáv:

„Nem arról volt tehát szó, hogy egy nemzedék — s vele még mások is — elkezdtek »Párizst játszani Mucsán«, hanem, hogy bizonyítani próbálták: Mucsán is lehet olyan szinten alkotni, mint Párizsban. Megpróbálták Mucsát (ha ez a lenéző hangsúlyú helynevet lehet és szabad egyáltalán a szülőföld szinonimájaként használni) a nagyvilág színvonalára emelni. Ehhez azonban természetesen a nagyvilágból is meg kellett egyet-mást ismerniük, benne is otthonossá kellett válniuk. „Párizs az én Bakonyom”, írja annak idején Ady Endre, s ebben a kijelentésben nemcsak Párizs-imádat van, hanem „bakonyiság” is; a költő saját hagyományai felől nézi a tőle különbözőt, saját „gyöke-reit” mélyeszi az idegen földbe. S ebben nincs semmi nevetségés. Nevetségés akkor lett volna, ha szabolcskás göggel az ellenkezőjét harsogná: „A Bakony az én Párizsom.”

Bajor Andor:

„Sütő azt mondja: amikor a cigányprímás ki van terítve a szobában, az ablakban ne legyen tökfilkó. (. . .) Amikor Sütő megállapítja, hogy irodalmunk az országhoz, és ezen belül a magyar nemzetiséghez tartozik, csak olyan föl- adatot tölt be, mint a harangozó, aki délben meghúzza a harangot. Egyrészt, mert ez a kötelessége, másrészt, hogy mindenki szerezzon tudomást a valóságos időről . . .

A harangot nem nyugatnak húzzuk és nem keletnek, hanem mert van idő és van harang.

Ez a hang mindenképpen egybecsendül az idő más jeleivel, sajátosságával szolgálja az egyetemességet. Úgy hiszem, Gáll Ernő ezt a zengést nevezte a sajátosság méltóságának. (. . .)

Nincs más módunk: vállalnunk kell sajátosságunkat, méltósággal vagy éppen méltóság nélkül, ahogy szemünk színét, arcunkat és testalkatunkat vállaljuk. Egyrészt, mert ha akarjuk, ha nem; ilyenek vagyunk. Másrészt, mert az *általános emberi* önmagában nem létezik, csak a sajátosságon keresztül, *mint annak egyik oldala*. Úgy emlékszem, Lenin írt valami effélet, eredetiséggel tehát nem kérkedhetem.

A vitában — ha jól érttem — Sütő András is így gondolta a sajátost. Amihez azt tehetem hozzá: ha a sajátost nem vállaljuk, akkor nem az egyetemességhez jutunk el, csak a semmihez, önmagunk föladásához.”

*

A magam részéről Illyés Gyula szavaival zárom ezt a vitát: „a világirodalomban sosem az kapott helyet, aki világirodalmi helyre pályázott. Ennek epigon a neve. Hanem, aki a maga helyén végezte el a saját idejében ráért munkát úgy, mintha a világirodalom nevében csinálná.”